

Objavljeno u: *Pregled: časopis za društvena pitanja, br. 3, god. LXVII, 1977.*

Svi umjetnički likovi žena posmatrani su ovdje primarno na sadržajnom tretmanu umjetničkog djela čiju poetsku dominantu nose. Samo u tom kontekstu ukazivano je na značaj elemenata cjelokupne umjetničke strukture i pokazivano koliko upravo na ovoj umjetničkoj korjenitosti djela možemo osvjetljavati: i idejnu poruku, i konflikte kao pokretače unutar sižejne linije; i sinhronizaciju sveukupnog jedinstva stvaralačkog zahvata; i jezik i stil kojim pjesnik ne samo opisuje i prikazuje život sam već i stvara novu umjetničku istinu koja upravo time postaje „život životniji od života samoga“

Razija Lagumdžija

POETSKE DOMINANTE KNJIŽEVNIH DJELA ISKAZANE ŽENSKIM LIKOVIMA

Iznalaziti poetske dominante književnih djela zahtijeva prije svega: dočitavati sve sage koje su u tematski krug pripovijedanja smještene; iznaći njihove osobene putanje kojim se kreću i sagledati zajednička raskršća i spojeve na kojima se sjedinjuju. – Takvim postavljanjem ćemo ući u onaj nužni preduslov za stvaranje ličnog stava prema usloženoj priči koju djelo kazuje, a na čemu se zasniva primarna sižejna linija. Tek poslije toga određivanja možemo pouzdanije ulaziti u interpretaciju ostalih elemenata kompozicije.

U takvim našim traganjima za smislom mnogoznačnih clojevitosti koje se uvijek nalaze u viziji ili pealnosti literarnog viđenja života pouzdano se možemo zaustaviti pred raznim zakonitostima poetike koji se mogu sagledati u svjetlu umjetničkog zadatka funkcionalno i motivisano uvedenog u stvarnosnu suštinu.

Interpretiranje književnog djela kao umjetničke tvorevine podrazumjeva prije svega iznalazanje njegove misaone sveukupnosti kojom ono pomaže čovjeku da se „nađe i snađe u životu“. Idući za tom najznačajnijom komponentom naš vlastiti sluh treba da dokuči sve glasove, tiho rečene ili glasno uzviknute, koji se u djelu prelamaju i čine njegovu osnovnu poruku koja se uvijek priča; koju ljudi pričaju ljudima.

Ovako postavljena primarnost sadržine ima više opravdanja. Skrenućemo pažnju samo na neke motivacije takvog postupka.

Tretman sadržine koncentriše naše interesovanje u stvarnosne podsticaje pisca koji su ga pokrenuli da napiše djelo upravo tog i takvog tematskog zahvata – a ne nekog drugog.

Takvim našim angažmanom uočavamo i određujemo svijet i odnos u tom svijetu ličnosti čije životne sudbine pisac prati da bi izgradio umjetničku istinu utemeljenu i razrađenu na životnoj istini koja uvijek mora biti prva realna mogućnost.

Tretman sadržine dovodi nas da pored praćenja glavne, tematsko-misaone okosnice djela uočavamo i pojedine impresivne opšte misli koje tako često zasvijetle neobičnim sjajem, i to ne samo u spoznajnom primanju činjenica već i u teorijskom šematizmu njegove estetske strukture, koju ćemo u kasnijem analiziranju pratiti. Samo u cjelovitom kontekstu djela one mogu pouzdano dobiti pravu vrijednost koja se tek kasnije može i odjelito vrednovati i pokazati kao izrazita kompoziciona karakteristika.

Primarnim tretmanom sadržine dovedeni smo u priliku da, ukoliko je moguće nepogrešivo, uočimo sinhronizaciju svih komponenata života koji se pojavljuju u književnom djelu kao novoj umjetničkoj istini uzetoj iz života i samo „pojačanoj za jednu nijansu“ – što vrijedna umjetnička tvorevina uvijek nosi u sebi kao osnovnu poetsku zakonitost. Te sinhronizacije možemo pouzdano istaknuti samo nakon potpunog dočitavanja svih životnih koordinata koje egzistiraju u mnogoznačnoj slojevitosti književnog djela. Nekada je ključno pitanje životnog tretmana koje djelo nosi iskazano jednom životnom situacijom ugrađenom u određeni konflikt ili prividno mirno pričanje. Predvidjeti takav detalj u tretmanu građe, odnosno sadržine moglo bi stvoriti velike nesporazume u interpretaciji teme i stvarnoj ugrađenosti teme. Kada ističemo primarnost tretmana sadržine imamo na umu principe nove poetike, koja prema Šklovskom nalaže misaonu usredsređenost na konkretne sadržaje djela; na ogroman književno-istorijski materijal koji se „neobičnom brzinom uvećava“. Nema svrhe uvećavanje prema filozofiji, ako „poetika u vlastitoj kući ostavlja zabačenu i neispitanu građu...“ – kaže Viktor Šklovski. Upravo se na ovoj tvrdnji zasniva opravdanost onog našeg zahtjeva u postupnosti posmatranja elemenata koji tvore kompoziciju književnog djela. Tek poslije toga možemo pouzdanije prilaziti analitičkom posmatranju

beskrajno raznolike prirode umjetničkog djela. Jer, specifična problematika književno-istorijskog saznanja je najprije u prirodi njegove građe – a zatim u svijetu oblika i struktura koje se opiru misaonoj opservaciji; koji svojom „raznolikošću“ opominju na sebe i traže svoju prezentaciju u svom teorijskom osmišljavanju.

Zanemarujući stvarnost djela kao istorijsku stvarnost iz koje ono poniče, možemo upasti u pogrešno rasuđivanje da prenaplašeno ističemo signale apstraktnog duha u beskrajnoj praznini svijeta i svemira; da više ističemo mistične dubine nesvjesnog bića – a da manje ukazujemo na „zategnute lukove“ u borbi sa prirodom, u saznanju sa novim istinama, u stalnom kretanju naprijed i samim tim negacijama starih društvenih situacija, u pokazivanju bjegstva koji teži novoj društvenoj realnosti – a to je ono što neminovno donosi čovjekova iskonska težnja da se kreće; da se obnavlja, i da se što manje ponavlja.

Sve te životne prirodne zakonitosti moraju biti utvrđivane u književno djelo kao novu umjetničku istinu o životu samom.

Kada smo u svemu ovome isticali primarnost ličnog stava u iznalaženju vrijednosnih elemenata kompozicije književnog djela – onda nikako u tom suđenju nismo išli za principom impresionista koji subjektivni stav podižu na rang apsolutnog kriterija. Oni zanemaruju istorijsko, objektivno iskustvo, i sve prepuštaju slikovitim frazama koje se stvaraju samo pod dejstvom lične zanesenosti, ističući tajne poetske riječi u jeziku „poetske fikcije“. Naša istina, na kojoj zasnivamo lični stav, treba uvijek da bude temeljena na objektivnoj istini; naše lično traganje da bude usmjereno za karakternom suštinom i uznemirenom problematikom čovjekovog bića. Tek tako ćemo stvoriti onaj nužni preduslov za uspostavljanje ličnog stanja kao polazišta od koga smo u ovom razmatranju pošli – a kojim će biti istaknuta suštinska sižejna linija djela.

Poslije određivanja te primarne problematike književnog djela, koja je u prirodi njegovog predmeta, treba ulaziti u označavanje i odnose njegove umjetničke strukture.

Značaj umjetničke strukture već je iznađen i pokazan u Aristotelovoj „Poetici“. Tu su jasno postavljeni osnovni pojmovi kojima se i mi danas služimo u interpretaciji umjetničkog djela – a to su: fabula (tj.sadržaj ili priča);

misao 8tj. Idejna sadržina, ideja); značajevi (tj. Likovi, osobe, ljudi pjesnikovi) i govor (tj. Pjesnički jezik). Tu je već precizno uočeno da je pjesničko djelo strukturalne cjeline u kojoj postoji dijalektička veza između pojedinosti i cjeline. Nijedna pojednost nema svoj puni smisao sama uzeta, nego služi cjelokupnom dojmu koji umjetničko djelo tvori, a i cjelina je samo tako cjelina što je sačinjava skup pojedinosti upravo tako uzetih kao ljepota – kako kaže Aristotel – „koja se sastoji u određenom opsegu i redu“.

I ovdje je data primarna vrijednost priči, koja je od presudne važnosti za sveukupni značaj djela. Zato smo u pristupu ovoj temi istakli stvarnosni događaj kao polazište u analizi književne umjetničke tvorevine. Problemom priče, i to: nastajanjem priče, formom priče, idejom priče bavili su se mnogi teoretičari književnosti i književni stvaraoci – ukazujući na to koliko i kako ona nosi „istinitosti“, ili se nalazi „izvan“ te istinitosti. To znači da sam događaj, životna istina, ne mora biti prenesena po svom radu i sastavu događaja u umjetničku priču koju pisac kazuje. Međutim, ona mora motivisano i utemeljeno označavati život sam, ili kako je to Gete rekao da umjetnost mora donositi život koji je „životniji od života samoga“. Naše isticanje životne priče kao stvarnosne istine iskazane novom umjetničkom istinom u tome nalazi svoju opravdanost za primarnim tretmanom sadržine u interpretaciji umjetničkog djela.

Misao, ideja djela, uvijek proizilazi iz priče, fabule, na kojoj je zasnovana sižejna linija. Jer, idejna sadržina je otkrivanje suštine koja leži u stvarima, pojmovima ili odnosima koje donosi umjetnička tvorevina. Ideja na pojedinačnim slučajevima vidi, ocjenjuje i pokazuje uticaj i djelovanje stvari koje taj slučaj postavljaju i njime upravljaju. Umjetnička ideja je skup iskustva, pogled na svijet, način umjetnikovog doživljavanja i shvatanja – pomoću koga on vidi i ocjenjuje dah i djelovanje stvari koje taj slučaj postavljaju i umjetnički osmišljavaju.

Da bi pojedinačan slučaj pronašao mogućnost da postane ideja, on se mora shvatiti i objasniti i to uvijek u duhu vremena u kojem čovjek živi i načinom na koji prilazimo stvarima. Zato nas iznalaženje i određivanje ideje u interpretaciji književnog djela posebno obavezuje – jer je ona često neshvatljiva, teško određiva, potisnuta sporednim idejama koje se javljaju – a

to sve zahtijeva naše puno shvatanje najdubljih i mnogoznačnih misaonih slojevitosti koje u djelu egzistiraju.

U daljnjem razrađivanju ove teme pozabavićemo se pričom i idejom književnih djela koja svoje poetske dominante iskazuje ženskim likovima.

Da bismo odredili značaj lika u osnovnoj zakonitosti strukture književnog djela ukazaćemo na nekoliko osnovnih značajki umjetničkog lika kao nosioca radnje u književnom djelu.

Najdublji smisao građenja umjetničke strukture je čovjek, a taj čovjek u književnom djelu dat je umjetničkim likom. On se u književnom djelu pokazuje u svoj životnoj kompleksnosti i za to njegovom označavanju možemo prilaziti na bezbroj načina.

Umjetnički likovi konkretiziraju priču.

Umjetnički likovi kazuju misao, nose ideju.

Umjetnički likovi stvaraju konflikte.

Umjetnički likovi ostvaruju jedinstvo kompozicije.

Umjetnički likovi pričaju, opisuju, pričaju, raspravljaju.

Snaga umjetničkog djela upravo leži u tome što ono svojom sveukupnošću izraza – a pomoću likova – djeluje na čitaoca tako da mu sugeriše jednu „novu“ umjetničku stvarnost u kojoj se nalazi puna istinitost života; života davno prohujalog ili sada doživljavanog. Kakvu će nam istinu pisac oživotvoriti, zavisi od mnogih preduslovnosti za nastajanje književnog djela. Tu se, prije svega, javlja jedna vrsta moguće pomirenosti našeg i umjetnikovog životnog iskustva na kome se sporazumijevamo ili suprostavljamo – a iz čega zatim proizilazi naša angažovanost u prosuđivanju o djelu, odnosno tematsko-misaonom zahvatu koju sadrži njegova slojevitost. Umjetnik misli u slikama. Ta oslikavana stvarnost – kojom on stvara umjetničku istinu – svoju korjenitost uvijek mora iznalaziti u konkretnoj priči, mogućoj situaciji ljudskih odnosa. Nosioci tih odnosa u književnom djelu su umjetnički likovi. Od sugestivnosti uvođenja takvog „čovjeka“ u stvaralački proces, zavisi koliko će on postati naš „stari znalac“ ili neko u kome prepoznajemo naše lične postupke, rezonovanja, a nekada i prijatelj koji nam je pomogao da razriješimo neku dilemu, donesemo odluku.

Tako ostvarenim umjetničkim likovima, koje smo jednom doživjeli prilikom čitanja djela, mi smo u isto vrijeme na svoj način, i od vizuelnih i sazajnih slika i misli naše mašte, od pojedinih lica rasutih po dubinama vremena i predjela naših osjećanja, stvorili našu istinu sugestivno pretečenu u umjetničku istinu. Njihova egzistencija je tim putem prenesena iz strukture djela u novu izvjesnost naših misli i predstava. Na taj način sve ono što je nekada značilo duhovnu svojinu pisca, što je nastajalo iz njegovih unutrašnjih posmatranja i njima prisnog ambijenta, sada se beskrajno produžuje i rasvjetljava iz mnogih uglova, postaje neraskidivo blisko velikom broju ljudi koji, iako njegov ambijent nikada nisu vidjeli ni upoznali, primaju tu stvarnost kao sebi prepoznatljivu. To će se desiti samo onda ako je u umjetnički lik neposredno udahnut život sam, temeljen na sjevremenskoj priči „čovjeka čovjeku“ kao osnovnoj tematskoj potki.

U tako uklesanu priču često su uvedeni ženski likovi kao nosioci glavne radnje ili nosioci jedne od značajnih koordinata cjelokupnog tematskog zahvata. Žena kao umjetnički lik pojavi se da bi konkretizirala priču o duboko nošenoj, a nikada glasno kazanoj ljubavi prema voljenom mužu, i iznad svega dragom djetetu od koga se nije mogla rastaviti.

Hasanaginica.

Umjetnički lik koji godinama kazuje svoju nezavršenu priču kako se živjelo u jednom vremenu, i na kakav se način, samo izmijenjenim vanjskim izrazima, suštinski živi u svim vremenima – O svemu je tu riječ. Kazana ili šutnjom označena. A šutnja je najjača pobuna koju treba razumjeti. Nemušti jezik ima čudnu čaroliju u svojoj artikulaciji...Nju treba dosluhnuti, ne čuti, nego upravo dosluhnuti, jer bi se ona svakim glasnim zvukom rasula; narušila bi onu iskonsku otmenost unutrašnjeg osjećanja koje vijekovima nosi i svojim osobitim nišanima označava. Oko te nekazane Hasanaginicine riječi svoju punu poetsku koncentraciju dobila je čitava balada u kojoj se zgusnuto redaju slike umjetničke istine zasnovane na životnoj istini koja nam sugestivno kazuje jednu sagu o vremenu koje je davno prošlo – ali koje se uvijek može dozvati kao istorijski hod i prizvati kao sjevremenost ljudskih odnosa iz kojih se teško može potpuno izaći.

Izlaz možemo tražiti, i naći, i iznalaziti iz ropskog položaja, despotizma, neravnopravnosti muškarca i žene, socijalne nadmoćnosti jednih nad drugim. Izlaz ne možemo tražiti ni nalaziti iz snažne ljubavi koja motiviše mnoge postupke; iz nesebične vezanosti za rođeno dijete; uz unutrašnje suzdržanosti koju nose plemenitasrca; - iz šutnje kad glas zastane.

Žena kao umjetnički lik – pojavi se da bi ostavila pomen o prvoj vidarici u našim ratovanjima.

Kosovka djevojka.

Ona vida rane junacima i prevrće po Kosovom polju mrtve neznanike da bi pomogla svim i da bi našla voljenog.

U ovoj narodnoj pjesmi iskazano je unutrašnje, neizrecivo osjećanje jednog bunta na sudbinu ličnu i kolektivnu. Sve dato je „pojačano osjećanje svijeta“ kojim je asocijativnim sugestijama ispričana široka pripovijest o beskrajnim varkama koje u tom besmislu jedino pomažu da bi se živjelo i nadživjelo.

Epskim izrazima, a nadmoćnim lirskim glasom, narodni pjesnik je opjevao težnju jedne vitalne, zamišljene i prema beskraju upućene ličnosti. U svemu je začuđujuće prisustvo najkonkretnijeg prisustva jedne žene, života koji se neizmjernim podtekstom može doljevati. Poetska dominanta koncentrisana oko umjetničkog lika Kosovke djevojke ostaje kao trajni uklesani spomenik, simbol jednog ljubavi i hrabrosti. Lirski subjekat jedne žene ovdje se rasipa i ulazi u sve pore širokog narodnog pričanja koje se šapatom prenosilo da se nikada ne zaboravi.

Plemenitost, hrabrost i ljubav našli su svoj životni spoj i stvorili umjetničku istinu oslikanu na konkretnoj priči istorijskog bojišta koji je i po ovom poetskom ostvarenju dobio svoj biljeg – veliki u našoj istoriji, a umjetnički značajan u našoj književnosti.

Žena kao umjetnički lik pojavi se da bi mirno ispričala svoje stasavanje u umjetničkom poslu i dostojanstveno nosila svoje otpore prema starenju.

Glumica Marta.

U Andrićevoj pripovijeci „Žena na kamenu“ ona pred nama preciznom i odmjerenom tačnošću svakog pokreta otkriva svoju naviku da glumi život u kome je sve izloženo oku drugih, znatiželji, zakonima velike pozornice. U njenom unutrašnjem monologu sve je, i uvijek, prigušeno, tok svijesti koji iskričavo naslućujemo, nikada ne dozvoljava da se potpuno otkrije sadržaj

pravog konflikta; iako sve u njenoj suštinskoj potrebi teži da se oslobodi, da dođe do sporazuma sa svijetom koji je okružuje.

Ali, takvih mostova između Marte i svijeta nema. Ona to samo osjeća, a i mi to znamo, dočitavamo iz svog svakodnevnog životnog iskustva, slobodnog kretanja u kome se komotno pruža ruka ruci. Njenu ličnost mi doživljavamo ne samo kao izolovanost među ljudima, već i kao jednu vrstu tragizma kojim se potiskuju svi bitni prihološki motivi kojima bi se ispoljilo njeno karakterno svojstvo kao stvarna i prirodna težnja za ljepotom. U svemu je, znači, odstranjen „zategnuti luk“ sukoba i konkretnih odnosa, psihološko-dramskog naboja u ispoljavanju karaktera.

Marta je glumica. Ona je to bila po profesiji. Ona je to, sve više, postajala i u svom stvarnom životu. Predavala se poslu i zanatu. Ali „varljivom“ zanatu, koji „...nit hrani, nit brani onoga ko mu se preda...“ – Jer, nije se vinula u visine nije došla do onog izuzetnog trenutka u kome se otkriva „...šta se sve moglo biti i učiniti...“ Ostala je u varkama na kojima je sagrađivala svoj prividno mirni život. Istrajavala je u umjetnosti; odagnavala je strast. Bojala se da svodi svoje račune. Kada se vraćala u prošlost, u njoj je samo nalazila sitne zračke stvarne ljepote. U kratkim sjećanjima na ranu, tek pojavljenu mladost i prve erotske pobude, nalazila je više gorčine nego uživanja koji se mogu prikriti ili uskrnuti – kao draži punog ljudskog življenja. I kao stvarnosna ličnost i kao umjetnički lik Marta je ostala sa svojom neobičnom sudbinom, sa teretom svoje nenađene sreće, sa nepotpunom odisejom svoje ljubavi – u svemu se našla daleko od običnog svijeta. Ostala je u odmjerenom skladu pokreta; u mirnom sunčanju na plaži; „žena na kamenu“ među brojnim ljudskim glasovima koji nisu dopisali do nje. A u njoj živio košmar koji drugi nisu mogli, ni mjeli, vidjeti.

Poetska dominanta ove pripovijetke svim svojim naslagama vođena i dovođena do umjetničkog lika jedne žene dobila je mnogobrojne varijante, koje je u potpunosti teško odrediti i pokazati. Sve ostaje pred nama kao velika zagonetka koja upućuje na besmisao i smisao življenja, pa dokle ko mogne doći.

Marta je stvarnosni lik, načinjen od konkretnih životnih sokova. Ona ostaje tuđinac među svojim – a mnoge su ljudske sudbine ostale na tome – i zato je doživljavamo kao uvjerljivi umjetnički lik u Andrićevom pripovijedanju. Žena kao umjetnički lik pojavi se da bi svojim životom simbolično označila misao, iskazala ideju o jednom vremenu i društvu kome je pripadala.

Sofka – u Stankovićevom romanu „Nečista krv“ – kao umjetnički lik nosi sve mnogobrojne misaone koordinate djela. Tu je odabran takav postupak pripovjedača da on uvodi i razvija „siže sa preprekama“, da otkriva duboku unutrašnjost ljudske duše i pruža neobične dramske i „sabrasne“ konture ispoljavanja ličnosti. U sve je široko uvedeno jedno vrijeme sa naglašenim unutrašnjim protivrječnostima i time je umjetnički oblikovan golem presjek jednog određenog historijskog trenutka. U svom mnoštvu likova koji su uvedeni u taj svijet – poetskom dominantnošću se izdvaja lik Sofke, ljepotice - kćerke nekada nadaleko čuvenog efendi-Mite, koji sada propada, guši se u socijalnoj agoniji.

Sofku možemo pratiti, i kao umjetnički lik označavati, na svim stranicama romana.

I onda kada raste, razvija se u pravu ljepoticu.

I onda kada joj haljine postaju tijesne, a ona uzdiše za onim „nečim, svojim“.

I onda kada joj tatko njen, efendi Mita, otkriva mintan koji je izvana opervažen zlatom, a iznutra sav umašćen i poderan.

I onda kada se udaje za maloljetnog Tomču, gazda Markovog sina, skorojevića.

I onda kada je najprije otac, a zatim muž, sramote i ponižavaju zbog novca.

I onda kada umorna i posustala od svega raspliće predivo i nosi svoju ugasnulu ljepotu samo u dubinama oči, pogledu koji je ipak sve izdržao.

Ona, Sofka, širokom pričom o svom životu, životu svojih predaka, i ovih koji sada dolaze – a među koje se ona, ne svojom voljom već neminovnim zakonitostima života uključila – kazuje misao, sugeriše umjetničku ideju o jednoj velikoj društvenoj promjeni i tragizmu ličnosti koje su bile žrtve te promjene.

Sofkinim likom stvorena je poetska dominantna djela, romana „Nečista krv“ – romana u kome svi glasno protestuju na svoje udese i padove – a ona mirno, po vanjskim manifestacijama suzdržano, po svojoj prirodi dostojanstveno, i po svom duhu otmeno – uvijek uspijeva da prikrije svoj strašni unutrašnji

košmar; da samo uzvikne svoje „ah!“ u ustreptala njedra, i da ga zapreta u pepeo po kome je u poznijim godinama života šarala.

Žena kao umjetnički lik – poetski iskrsne da bi pokrenula najtananije niti iz tvoračkog subjekta koji svoju ljubav izvodi iz tvoračkog subjekta koji svoju ljubav izvodi iz običnog životnog konflikta i preobrazi ga u opšteljudsku misao, u osjećanje najdublje ljudske ljepote: prave ljubavi.

Korinska hetera.

Čudesna balada Vojislava Ilića u kojoj pjesnik intimnom naracijom, slikovitom deskripcijom, sazvučenom rimom – priča vječno novu priču o istrajavanju i pobjeđivanju prave ljubavi.

Uobičajeni Ilićev način da pjesnički motiv dostiže razmjere konkretizovanog životnog događanja. Kada razotkrijemo čitavi kontekstualnih opus ove balade, onda nađemo da je ovdje koncentrisan događaj, stvorena sižejna linija koja nas dovodi do omjera široke pripovijesti. Poslije preciznog otkrivanja tematske slojevitosti začuđujuće vidimo šta sve može da bude lirska pjesma, na šta sve može da asocira. Nadahnuta pjesnička inspiracija u nju je majstorski uklesala nebrojene trenutke koji se dramatično, suzdržano i utihnuto nižu da bi stvorile jedno razdvajanje, ali ipak nerazdvojnost dvoje mladih u njihovoj ljubavi. To je unutrašnja, nepomaknuta istina koja stvara dimenzije ukupnog značenja pjesme.

U toj unutrašnjoj suštini najjjačom poetskom istinom označen je lik Korinske hetere.

Ona se javlja da bi označila dužnost izraza oplemenjenog ljubavlju.

Ona se javlja da kontrastira razvrat i iskrenu čudnu vezanost.

Ona se javlja da bi označila ljepotu prirodne mladosti. Ona se javlja da bi progovorila nemuštim jezikom istinu kako je nemoguće silom pobijediti istinu.

Ona se javlja da bi inspirisala najljepšu muziku Ipolitove lire.

Ona se javlja da bi dozvala smrt pred kojom su se poklonili i najmoćniji razvratnici.

Ona se javlja da bi veliki carski hram osjetio šta je strasna ljubav koja je tada prvi i jedini put u njemu pustila svoj moćni glas.

Sve je nadahnuto jednim uzdahom koji se spaja i gubi u ljubavi, muzici i smrti.

A iznad svega kao da lebdi Hela, Korinska hetera koja se prisilno kreće u tom svijetu razvrata i sile – da bi ostala nepokorena i jednom i drugom.

Poetska dominantna njenog lika kruži dalekim vremenom i prostorom kao realnost i kao vizija da bi živjela svoj život u vječnom svijetu poezije kao punom odrazu i izrazu vječne ljudske plemenitosti i ljepote.

Ona pokazuje dokle se izdiže vrijednost pravog istinitog života iznad banalnosti otuđenog, nadomještenog življenja.

Žena kao umjetnički lik stasava pred nama u prkosnim stihovima da bi ostavila znamenje kako se bez straha, dostojanstveno ginulo za slobodu.

Jagoda, djevojka prkosna.

Branko Ćopić u svojoj pjesmi „Grob u žitu“ pjesničkom pričom kleše umjetničku istinu kako se svjesno žrtvovalo, umiralo, da bi se živjelo u znamenju neugasivog simbola koji ostaje na „straži vječitoj“.

Životna istina jednog istorijskog trenutka sakupljena je i posredstvom umjetničkog izraza koncentrisanog oko umjetničkog lika žene, koja ovdje nosi punu poetsku dominantu u nekoliko slika oživotvorenu.

Stihovi ovdje ostaju samo kao biljezi od kojih svaki skriva i otkriva priču o Jagodinom životu.

Njena dvadeset i dva ljeta su pod gorom odnjihana, živjela, radovala se, strepila, uzbuđivala se, nadala se, voljela, iščekivala.

Priča o bezbrižnoj mladosti.

Njena dvadeset i dva ljeta su u borbi rascvjetana. Borila se, šapatom pronosila glasove o okršajima, o ratnim hljebovima, o opleteneim čarapama, o puškama, o stopama osvojene zemlje, o zavjetima da se izdrži, nadjača nadbrojni neprijatelj, crna legija.

Njena dvadeset i dva ljeta su prekinuta, zakopana u „grob u žitu“, u zemlji zamrznutoj; ostala su da počivaju kraj ceste podgrmečke na straži vječitoj.

U svemu je označeno trajanje života koji traje ispod modrog neba „od lana rascvjetanog“ – i smije se usred polja uz pjesmu ljetnjeg dana.

Iz priče o Jagodinom životu slikovitim detaljima samo najavljeno, sugestivno proizlazi ideja koja u pjesmu unosi višeznačnu misaonu slojevitost.

Prava unutrašnja snaga je ona koja nosi trag savladanih strepnji i stradanja – a to na sebe prima svu težinu i izdržljivost u životu, i sve „što se čitavom čovječanstvu nudi“. Ta snaga ne ostaje kao apstraktna moć duha, već se

potvrđuje i u konkretnom odnosu, usred svih nepogoda koje život nosi. Sve ostaje uzvišeno u potvrđivanju ljudskog čina, ovdje uzdignutog na opštečovječanski historijski značaj. Poetskom osmišljenošću ovog lika upravo su istaknute one crte ljudskog ponašanja koje zadiru u najosnovniji smisao egzistiranja – kada je ideal svjesno stavljen iznad života; pa i onda kada je on u najbujnijem obliku svakodnevnih mladalačkih ljepota i uživanja.

Od takvog ljudskog kova ostali su mnogi grobovi u žitu.

Od takvog ljudskog kova motivisano je izgrađen ovaj umjetnički lik žene koji simbolično i konkretizirano nosi dominantnu poetsku misao pjesme „Grob u žitu“.

Žena kao umjetnički lik – javlja se da bi svoj materinski bol i lelek duše pretvorila u zavještanja rodu i porodu, kako se sve može podnositi i izdržati za „svetu slobodu...“.

Knežopoljka, majka Stojanka.

U ovoj poemi Skender Kulenović punim pjesničkim nadahnućem označava svoj unutrašnji glas koji se prelama, ojačava i motivisano pretapa u unutrašnji glas Stojanke Knežopoljke. On je primarni poetski smisao toga nedopjevanog pjeva, toga brijanja duše i sjećanja u kontinuitetu življenja i u refleksijama psihičke odbrane od okrutne misli koja otvara i uveličava moguće ponore – pjesnički ozvučio punom neposrednom izvornošću koja se razvija u srcu jedne hrabre izdržljivosti: materinskog svjesnog žrtvovanja.

U dubini zvučnog „jauka“ ovdje se nalazi ekspresivni izraz za pravo stanje, raspoloženje – zvučni utihnuti jecaj koji odgovara intimi življenja, a ona protiče kroz lirski subjekat kao njegovu stvarnost. Upotrebljen je izraz iskonske tugovanke jer takva istinitost nije dostupna svakodnevnom osvještalom praktičnom jeziku, i svako njeno podvođenje u doslovni izraz oduzima bi joj korjenitost iz koje je potekla.

Čitava poema je dubiozno saznanje do koga se stiže drugim putevima lirsko-misaonog poniranja u najintimnija iskričenja svoga bića.

Knežopoljka je iskonska majka koja je čitavi život savijala u ljubavi nad svojim sinovima Srđanom, Mrđanom i Mlađanom da bi ih podigla i snagom opasala.

Njena bol za poginulim sinovima nije pretvorena u ličnu tragiku kojoj izbavljena nema, ona je pretvara u gromki dijalog sa Kozarom kojoj je „sva tri sina poklonila...“, da bi i dalje živjela svoj život podignut i prenesen u

svemirska prostranstva slobode. U tom dijalogu mogućnost konkretne smrti odbija se kao nešto nestvarljivo. Činjenica smrti kao da izmiče moći ljudskog mišljenja koje je uvijek život i osjećanje istinskog vremena. Ona se nadmoćno brani od čuvstvenog osjećanja ličnog gubitka, i jakom, svjesnom sugestijom pretače ga u neminovni gubitak koji valja podnijeti da bi se opet rađalo i živjelo.

Sadržaj čitave priče stalno je ojačavan jednim glasom koji priziva bolnu istinu o gubitku sinova – ali je u isto vrijeme još pojačanim glasom odagnava da bi dozvao ono što postaje i ostaje njena utjeha i nadanje.

Nad svim tim dominantno kruži lik žene, Knežopoljke majke Stojanke, koja ostaje najpunija ljudska istina osmišljena i dovedena do poetske suštine koja ostaje svezremenska simbolika o jednom presudnom trenutku čovjekove borbe: dobra nad zlim, borbe za ljudsko izbavljenje.

Kao Kulenovićeve Knežopoljka, kao Čopićeva Jagoda, javljaju se još mnogi likovi žena da bi poetskom umjetničkom riječju ispričala istina o našoj revoluciji, o svjesnim žrtvovanjima i prihvatanju svega što je doprinosilo njenoj pobjedi. Takva je i Nazorova „Majka pravoslavna“, i Goranova „vidarica“, i Davičova Saša; i još mnoge znane i neznanе. Uvijek i svuda podignute iz stvarnosne istine, a dovedene do simboličnog značenja umjetničkog lika koji se pamti i živi u našim saznanjima da bi progovorila u svakom trenutku kada osjetimo potrebu za takvim dijalogom koji će nas osnažiti kada nam snage ponestane.

Svi umjetnički likovi žena posmatrani su ovdje primarno na sadržajnom tretmanu umjetničkog djela čiju poetsku dominantu nose. Samo u tom kontekstu ukazivano je na značaj elemenata cjelokupne umjetničke strukture i pokazivano koliko upravo na ovoj umjetničkoj korjenitosti djela možemo osvjetljavati: i idejnu poruku, i konflikte kao pokretače unutar sižejne linije; i sinhronizaciju sveukupnog jedinstva stvaralačkog zahvata; i jezik i stil kojim pjesnik ne samo opisuje i prikazuje život sam već i stvara novu umjetničku istinu koja upravo time postaje „život životniji od života samoga“
Ukazaćemo na jednu umjetničku komponentu koja tvori osobeni jezik pokazivanih ženskih likova.

One pričaju, opisuju, podstiču na razgovor – a najistinitije šute da bi time uspostavile dijalog sa svojim unutrašnjim bićem; ljudima oko sebe ili sredinom koja ih okružuje, ali im ne daje prilike da uvijek glasno progovore. Na tim trenucima šutnje oglašava se jedna osobita artikulacija govorenja koja odzvanja posebnim ehom, potmulim glasom koji duboko ponire. Takav jezik ne daje konkretan povod da se njime pozabavimo uobičajenim načinom razmatranja jezika kao elementa u građenju strukture umjetničkog djela...Može se, naravno, pokazivati: i zvučnost jezika, i slojevi riječi, i grupe riječi, i red riječi i rečenične konstrukcije, i nadrečenički oblici, i oblici iznošenja sadržine; - i kako ritam i kompozicija sudjeluju u građenju stila – i sve druge zakonitosti koje imamo u vidu prilikom ispitivanja osobenosti jezika i stila književnih djela kao umjetničke tvorevine. Međutim, takvo istraživanje stila u ovako postavljenoj temi ne bi nas dovelo do one posebne oznake stila kojim se pokazuju ženski likovi pokaznih djela. – Sve one, i Hasanaginica, i Marta, i Sofka, i Jagoda, i druge svojim govorom više daju povoda za izučavanje afektivnog jezika koji treba posmatrati u specifičnoj situaciji, društveno-istorijskoj ili ličnoj, u kojoj su se našle. Kada ovo dokučimo, onda možemo shvatiti i prave, suštinske položaje u kojima one tvore svoju istinu, u djelu pretočenu u umjetničku istinu.

Takav jezik uvijek ima široko podtekstualno značenje koje nas podstiče na pažljivo dočitavanje djela.

Takav jezik nosi osobitu čulnu sigurnost u životu određenog lika koji treba posebno analizirati da bismo ga prema životu odredili.

Takav jezik iskazuje osobitu eleganciju duha, koji ne daje razmaha onome što se samo šutnjom može iskazati.

Kada kazuju kratkim rečenicama, one upravo izražavaju uzbuđenost, svoju zaokupljenost zbivanjima koja se iznenada sruče.

Kada pripovijedaju, onda nastoje da iskažu prave suštine kako bi njihova pojavnost ostala što privlačnija, osnaženija.

Kada iskazuju bol i ljubav, onda svjesno i nesvjesno osjećaju da se puna snaga toga osjećanja nikada ne može potpuno riječima kazati.

Te oznake jezika i stila tvore posebnu komponentu u oblikovanju poetske dominante književnih djela iskazanih ženskim likovima.